

Я. ГОЛОБОРОДЬКО

ВЕРСИФІКАЦІЙНІ ЗНАКИ ДРАМАТИЧНОЇ ДОБИ**Життя і творчість українського поета Євгена Фоміна**

В історії української літератури є період, погляд на який за останнє десятиліття кардинально змінився, – це 30-ті роки ХХ століття. Якщо у 60-ті – на початку 80-х він оцінювався досить високо – як стадія «нових значних досягнень» художнього слова, то з кінця 80-х років почав піддаватися різкій – і суто емоційній, і аргументованій – критиці як доба уніфікації мистецьких індивідуальностей. Для контрасту активно використовуються порівняння з попереднім десятиліттям, яке традиційно називають національним художнім Ренесансом.

Проте літературний процес в Україні 20-х–30-х років ХХ століття є лише хронологічною, а не концептуально-естетичною послідовністю, оскільки 1920-ті й 1930-ті – це дві різні літературні держави, у яких діяли різні естетичні норми, засади, канони. Аналізувати й оцінювати художній рух 30-х років минулого століття доцільно за літературними й духовними законами, аксіологічною стилістикою цього періоду. І тоді багатовимірнішими, суперечливішими постануть контури й реалії складних, неоднозначних, драматичних 1930-х років.

Нині в національному літературознавстві за цим періодом закріпився статус «темної смуги» – найдраматичнішої доби літературного процесу. Проте і в цей час українське слово розвивалося, характеризує не тільки образними, стильовими, жанровими «родзинками», а й виявами елітарної та навіть естетської культури; і тоді працювало чимало харизматичних митців, формувалися цікаві й самодостатні постаті, виявляючи себе (як і личить справжньому художнику) попри будь-яку соціумну специфіку й негаразди.

Одним із них був і самотутній поет Євген Фомін.

Він з'явився на світ 27 грудня 1910 року в Каховці, в родині робітника Павла Фоміна. Батько його працював майстром біля сільськогосподарських машин, був людиною освіченою, цікавився літературою й сам писав вірші громадянського спрямування, просякнуті революційним звучанням, що час від часу друкувалися у нелегальних робітничих газетах. Мати Євгена, яка вела домашнє господарство, була людиною чуйною і лагідною, з поетичною душею.

© ГОЛОБОРОДЬКО Ярослав Юрійович. Доктор філологічних наук. Завідувач кафедри теорії та методики викладання гуманітарних дисциплін Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (Херсон). 2007.

Український степ вразив не одне людське серце, вплинув на не одну мистецьку свідомість. Перші враження Євгена нероз'ємно переплетені з Таврійським краєм, з відчуттям степової краси. *«Хлопчиком він любив з старим дідом стерегти баштан, довго просиджував у курені, і вже тоді поезія степу наповнила його чутливе серце. Не випадково пізніше він так тонко відчував природу»*, — відзначав Володимир Дячков у біографо-літературному портреті «Євген Фомін», опублікованому 1964 року.

У житті поета чимало моментів окреслено словом «рано».

Він рано, у десять років, залишився сиротою: батько, який був послідовним прихильником революційних ідей і в громадянську війну керував на Херсонщині партизанським загonom, 1919 року був розстріляний німцями; мати померла у голодному 1921-му.

Євген Фомін рано зазнав поневірянь: на одинадцятому році його спіткала доля безпритульного. Дитинство закінчилося, почалося зіткнення з жорстокими реаліями буття, про які значно пізніше, вже будучи досвідченим, хоча й молодим за віком поетом, він розповість у поемі «Пісня про Гаву Хлюста». Це був один із найскладніших періодів його життя. *«В холоді і голоді, в жахливих умовах безпритульності пройшло майже 3 роки. Були випадки, коли по кілька днів він не мав ні крихти в роті»*, — писав Володимир Дячков.

Він рано, у межах дванадцяти—тринадцяти років, почав писати вірші. Поетичні захоплення активно виявилися у хлопця вже у Херсонському дитячому будинку. У підлітковому віці, що припав на середину 20-х років, Євген Фомін починає друкуватися у херсонських газетах.

Він рано виступив з творами й у «товстих» столичних часописах, одразу був помічений тодішніми літературними діячами, швидко здобув визнання як один із найталановитіших молодих поетів України. Він

також у юному віці, коли йому виповнилося шістнадцять, випустив свою першу збірку, що мала скромну й водночас просякнуту гідністю назву — «Поезії» (1927). Перша книжка, оздоблена «портретом автора-юнака на палітурці в насунутому на лоба кашкеті», була прихильно оцінена критикою (В. Дячков).

Того ж 1927 року Євген Фомін приїжджає до столичного Харкова, де вступає на робітфак при сільськогосподарському інституті. Поет закінчує робітничий факультет і його зараховують до Харківського педагогічного інституту, проте, як зазначав Терень Масенко, весь курс навчання в інституті не завершив». Студентські заняття він поєднує з підвищенням загальної художньої та поетичної культури.

На межі 20-х — 30-х років ХХ століття Євген Фомін систематично розвиває, вдосконалює та збагачує свій естетичний світогляд. Він вивчає теорію мистецтва, тонкощі й специфіку версифікації, секрети поетичної діяльності, нюанси формотворчої техніки. З поетів світового рівня надзвичайно цінував Олександра Пушкіна, Адама Міцкевича й Тараса Шевченка. Основоположною для Євгена Фоміна стає думка про те, що митець, поет є людиною різнопланової духовної культури, розмаїтих художніх інтересів, сталих інтелектуальних студій, зі сформованими культурологічними цінностями, оригінальною образною системою, розвиненими естетичними принципами. *«Особливо любив він історію, захоплювався живописом епохи Відродження, добре знав італійських художників того часу»*, — зазначав у біографо-літературному портреті «Євген Фомін» Володимир Дячков. Мистецький смак поета в умовах України кінця 20-х — початку 30-х років формувався не лише на засадах тогочасної естетичної доктрини, а й на вишуканих та елітарних художньо-інтелектуальних здобутках європейського і світового значення. Ці два естетичні вектори помітні у його творчості й поетичному мисленні.

1935 року сталася ще одна важлива подія у культурно-духовному розвитку Євгена Фоміна: він залишає Харків та їде до Києва, який був для нього особливим містом — символом давнини й сучасності, вічності й молодості, сталості й динаміки. Київські (насамперед старокиївські) реалії часто ставали креативним джерелом для поета, вводилися в його твори, оживали в його образах, поетичній конкретиці (поезії «Київ», «Золоті ворота»).

30-ті роки ХХ століття, фантасмагорійні своїми трагічними реаліями для української культури, українського художнього слова, стали періодом активного розвитку поетичного таланту Євгена Фоміна. Він багато й різноаспектно працював: писав поезії та поеми, виступав із рецензіями й літературно-критичними статтями, перекладав класичних поетів ХІХ століття — О. Пушкіна, А. Міцкевича, М. Лермонтова, М. Некрасова, Ф. Тютчева, а також С. Єсеніна, В. Маяковського, М. Ушакова. У цей драматичний час він видає такі цікаві книжки, як «Ескізи» (1930), «Книга поезій» (1936), «Лірика» (1938), «Поеми» (1939), «Лірика» (1941).

Поетична класика була його мистецькою любов'ю, одним із чинників власної творчості й стала для нього «планкою» художнього рівня. Причому не лише слов'янська, не лише європейська, а й азійська. Євген Фомін переклав калмицький народно-героїчний епос «Джангар», четверту «вість» вірменського народного епосу «Давид Сасунський» (окрім нього, до перекладу цього твору зверталися Павло Тичина, Володимир Свідзинський, Любомир Дмитерко), метра грузинської поезії Акакія Церетелі, дагестанського поета Сулеймана Стальського, казахського поета-акина Джамбула Джабаєва та ін. Перекладаючи, він не тільки наближав їх до української художньої культури, а й акумулював у своїй свідомості певні риси східної поетичної ментальності та прийоми, властиві архітектоніці східних поетів. Цілком закономірно, що його оригінальна по-

етична творчість поставала гармонійним синтезом традицій української лірики, європейської класичної культури та східної художньої візерунковості.

З початком війни Євген Фомін перебуває на фронті, де працює в армійських редакціях, редагує й пише журналістські матеріали. У цей час виходить його збірка, що мала красномовну назву «Кров за кров» і публіцистичний заряд, зумовлений фатальними реаліями перших місяців війни.

Публіцистична поезія як різновид літературної творчості характеризується надзвичайною енергетикою, домінантою і навіть феєрією експресій, актуалізацією емоцій найвищого ступеня, подекуди нелогічних або навіть алогічних. Вона спроможна виконувати функції соціального художнього гіпнозу, масової душевної терапії, глобальної психологічної сугестії. Публіцистична поезія є таким же яскравим явищем, що й поезія пейзажна, медитативна, інтелектуальна, тільки кордони її естетичної дії дуже часто обмежені тими історико-духовними реаліями, що слугують підставою для її піднесення.

Принагідно є сенс зазначити, що українська історія (політична, духовна, естетична) протягом багатьох століть, а не тільки у форматі двадцятого, складалася так, що в літературно-художньому русі об'єктивно, ситуативно, вимушено посилювалися проблеми, мотиви, інтонації публіцистичного звучання. Українська дійсність часто ставила митця у ситуацію необхідності вибору й декларування соціозначущої позиції, навіть якщо це не відповідало цілковито його мистецькому хисту й покликанню. І митці-інтелектуали, автори вишуканих камерних або естетизованих творінь, змушені були ставати публіцистами.

Мистецтво часто народжується у ситуації певних екстремалій — духовних, побутових, психологічних, інтелектуальних. Публіцистичність також є формою вира-

ження екстремалії, тільки соціокультурного гатунку. Не випадково у сфері публіцистичної поезії відомі еталонні досягнення, взірці, вершинні вияви. Цікавою формою художньо-публіцистичного мислення постає і поезія Євгена Фоміна «Слов'янська душе золота», написана в 1941-му, одна з найсильніших у збірці «Кров за кров».

Весною 1942-го Євген Фомін добровільно вирушив у прифронтову зону Донбасу, де працював військовим журналістом і поетом-кореспондентом, систематично друкував у пресі нові твори публіцистичного звучання. За найпоширенішою версією, влітку того ж року він потрапив до оточення, вийти з якого йому не вдалося, і знову опинився у Києві, де нелегально мешкав у своїх знайомих. У Києві його видали гестапо й заарештували.

Віктор Соколов, який потрапив в одну камеру з поетом, у своїх спогадах «Остання зустріч», видрукуваних у часописі «Вітчизна» 1962 року, залишив такий портрет Євгена Фоміна останніх днів життя: «Середній на зріст, з високим чолом, жовтавим худим обличчям, обрамленим густою борідкою, він мав вигляд людини, що довгий час страждала від голоду, знущань. Про це ж свідчило і старе лахміття, в яке він був зодягнений».

За спогадами В. Соколова, Є. Фомін розповів йому про те, як опинився у полоні. Поет брав участь у боях «під Луганськом, звідки, потрапивши у вороже оточення, він прийшов до Києва розшукувати партизанське підпілля», проте його виказав провокатор. Німецька влада пропонувала йому співпрацю, як і багатьом іншим діячам національної культури, науки, літератури. В українських митців, інтелектуалів був досить широким спектр соціодуховного вибору, і вони реагували по-різному. Євген Фомін від такої співпраці відмовився. Розплата не забарилася.

Не все із соціодуховного життя Євгена Фоміна тих часів до кінця прояснене. Залишилися свідчення-спогади про світоглядний

і психологічний стан поета у роки війни. Професор-літературознавець і поет Степан Крижанівський, який дуже добре знав Євгена Фоміна, на межі весни—літа 1997 року, коли я готувався до захисту докторської дисертації, розповідав мені в Києві, що ходили найрізноманітніші чутки про його соціодуховну поведінку в роки війни і начебто подейкували, що поет бажав потрапити на захоплену німцями територію. І що навіть до імені й образу Євгена Фоміна у повоєнний час ставилися з підозрою. Проте факт залишається фактом: на тридцять другого році життя його було страчено: це сталося у ніч на 7 листопада 1942 року.

Євген Фомін переймався літературною діяльністю більшу частину свого короткого життя — близько двадцяти років. Він випустив понад 10 поетичних книжок.

Панорамну оцінку творчості поета подав Терень Масенко у своєму нарисі-спогадах. Його узагальнення дають підстави для абсолютно слушних і об'єктивних висновків й акцентів, позаяк «вдумливий та економний у слові, поет Євген Фомін залишив цікаву, зрілу і досить велику літературну спадщину».

Як це часто траплялося в українській літературній дійсності, реальний і повновагомий Євген Фомін є значно багатшою, літературно об'ємнішою постаттю, ніж та, яку нині виявляємо й досліджуємо. З одного боку, це — суттєвий недолік українського літературознавства, що не дає можливості з необхідною адекватністю висвітлювати й характеризувати всю глибину, складність, позарациональну непересічність і трагедійну парадоксальність національного художньо-образного слова, а з другого — свідчення неабияких перспектив і відкриттів, які ще тривалий час чекатимуть на дослідників й аналітиків різного гуманітарного спрямування.

В українському літературознавчому мисленні тільки формується традиція й культура повноаспектного, голографічного ро-

зуміння письменника, сприйняття його спадщини й постаті без наївних комплексів (які є безпосереднім вираженням соціологізованості й одновекторності мислення) щодо світоглядних цінностей та соціопублічної поведінки митця.

Євген Фомін охопив своєю поетичною діяльністю значний історико-художній період — другу половину 20-х років ХХ століття, вкорінену в свободолобні літературно-організаційні начала початку й середини 20-х років, у 30-ті, настояні на тенденціях мистецького нівелювання та уніфікації, масштабних трагедійних явищах і подіях, а також початок 40-х років, пройнятий тривожним пафосом війни.

У своїх творах Євген Фомін відбив світовідчуття і психологію молодої людини, яка сформувалася у 20-х — 30-х роках ХХ століття. Його ліричний герой вирізняється доволі високою мірою складності. Він часто переживає біль, ностальгійні настрої, стани експресивного піднесення; він і спостерігає дійсність, і прискіпливим зором розглядає її, і з підкресленою емоційністю захоплюється нею, і намагається прискорити її поступ; він схильний до внутрішнього усамітнення, медитацій, спроможний усього себе віддати потребам часу, своєї доби; він і мислитель, й елегік, і трибунний публіцист, і наївно-масштабний прогностик, і завзятий патетик. Його ліричний герой походить з розряду аналітиків-самородків, які з ліричною філософічністю вміють сприймати навколишні явища та реалії. Водночас ліричному персонажеві Євгена Фоміна притаманні класичні романтизовані почуття й етикет світоглядного максималізму. Так, у «Фрагментах» містяться цілком симптоматичні віршорядки:

*Де ж ті люди живі — не хворі,
Де ж ті люди з порив-екстазами?
Їх нема.
Вони всі говорять
Шаблонними книжними фразами.
А так хочеться простору свіжого,
А так хочеться бур! Негоди!*

Євген Фомін є автором численних ліричних поезій, а також поем з публіцистичною семіосферою «Трипільська трагедія» (вона, за свідченням Тереня Масенка, була написана у п'ятнадцятирічному віці й опублікована дещо пізніше), «Засідання героїв», «Павлик Морозов», «Мічурін», лірико-мистецької поеми «Рафаель», ліро-епічної — «Василь Боженко», поеми зі знаками автобіографізму «Пісня про Гаву Хлюста», сатиричної поеми «Пригоди Диркіна», ліричного циклу «Асканія-Нова», драматичної казки «Івасик Телесик».

Серед перших його творів гранями промовистого таланту виблискує поезія «Гроза», написана у тринадцять років: вона є малюнком з власного життя й набутого досвіду. Літературознавці давно погоджуються в думці: цей вірш виконано на такому рівні, що є підстави говорити про сформовану майстерність поета-підлітка.

Достоїнством поетичної діяльності Євгена Фоміна слід уважати ту обставину, що він був митцем широкої творчої проблематики: цікавився українською минувиною, його хвилювали сюжети давньої національної історії, літератури. У поезії «Путивль» Є. Фомін звертається до старокиївського ліричного сюжету «Ярославна і князь Ігор»:

*Високий вал і Сейм — ріка преславна.
Тут в давні дні гострилися мечі,
ридала тут прекрасна Ярославна,
з походу князя Ігоря ждучи.*

Цей сюжет був розроблений і в поезії «Плач Ярославни», що становить ліричний монолог, витриманий у фольклорній стилістиці. Назва твору точно передає його мелодійну специфіку.

Національна історія цікавила Євгена Фоміна не тільки як духовна цінність і самоцінність, а й як частка сучасних йому буття та розвитку. За його поетичною концепцією, історія постійно живе у сучасності. Він знаходив знаки, символи минулого у своєму часі, вбачав у цьому діалог століть, епох,

культур. Реалії минувшини (старокиївської доби) і ХХ століття нерідко фабульно вибудовують його вірші, як, прикладом, лаконічний малюнок «Золоті ворота»:

*Німа, похилена стіна
стоїть на пагорбі крутому,
немов застигла давнина
навічно в образі сумному.
Над нею сон і пил століть...
А поруч піснею живою
фонтан, не знаючи спокою,
про весни й радощі шумить.*

Чи не найвагомим внеском Євгена Фоміна до української поезії стали лірико-філософські мініатюри. Жанр поетичної мініатюри узвичаєно зараховують до найважчих, найвитонченіших. Володіння ним є своєрідним показником рівня поета, його композиційної майстерності, версифікаційної відточеності та художньо-інтонаційної виразності. Світ мініатюри — асоціативний, образно тендітний, виражено яскравий, рельєфно індивідуалізований — часто характеризується знаками невловимої геніальності.

Ліричні мініатюри Євгена Фоміна традиційно називали «віршами-пейзажами» або «віршами-роздумами», хоча риси пейзажистки та інтелектуальної поезії доцільно не розділяти, а поєднати у визначенні жанру цих коротких шедеврів. Серед пейзажно-філософських фресок Євгена Фоміна виділяються «Хмарина», «Набігли од хмарок...», «Весінне», «Море».

Структура цих поезій вирізняється концептуальною продуманістю і вивіреністю. Спочатку стислими штрихами, рельєфними фарбами окреслюється предмет поетичного зображення, що подається яскраво й увиразнено. У фіналі твору, зазвичай в останніх двох рядках або у заключних словах, поет робить несподіваний інтелектуально-зоровий поворот і формулює оригінальне узагальнення. Увесь сенс таких поезій постає у гармонії художнього

опису, пейзажного малюнку й лірико-філософського фіналу.

Класикою лірико-філософської творчості Євгена Фоміна є мініатюра «Море», у якій втілено талант лаконічного, ємного, концентрованого слова та оригінального повороту свіжої думки, погляду. «Море» — це поетична міні-новела, виконана у стилістиці яскравих фарб, виразних порівнянь, контрасту світлих і темних кольорів, настроєвих тонів.

*Коричневе, зелене, синє,
туманно-сизе, наче дим.
Важезні хмари, мов каміння,
нависли гроззяно над ним.
То сонця блиск, то плями хмури,
чайні крики в вишині...
Ах, скільки зовні грому й бурі —
і так спокійно в глибині!*

Михайло Ігнатенко, характеризуючи «маленькі поезії» Євгена Фоміна, «такі ритмічно стрункі, такі прозорі», вичленовував їхні поетикальні контури: «глибинність мислення і лаконічність його поетичного виразу неможливі без композиційної довершеності і ритмічно-інтонаційної охайності твору».

Поезія «Радість», написана 1940 року, присвячена Максиму Рильському і вміщена у збірці «Лірика» (1941), є естетичною програмою Євгена Фоміна. У цьому шестирядковому вірші поет, продовжуючи одну з канонічних традицій світової та української літератури, розмірковує над сенсом творчості.

За думкою Є. Фоміна, мистецтво — похідне від стану душі митця. Не випадково він підкреслює, що митець, поет «до всього сповнений любові». Універсальне покликання митця — виражати нові грані буття («помітить він нову красу лиця, // чи здвиг душі, чи хмарок гри чудові»).

Євген Фомін — спостережливий, самотній поет-пейзажист, який змальовував зорозво виразні реалії, картини природи. Це спостерігаємо у поезіях «Дощ», «Пейзаж I», «Пейзаж II», «Пейзаж III», «Дніпро», ліричному циклі «Асканія-Нова» тощо. Володимир Дячков підкреслював, що «його

пейзажні речі — яскраві акварелі, пройняті струменем молодості і душевного здоров'я».

*Над степом Таврії ударила гроза,
дощами щедрими упала над хлібами.
Шуміло все кругом — і, зайнята вітрами,
у плавнях гнула, співаючи, лоза.
В просторі темному губився небозвід.
Не добереш, звідкіль прогляне ранок синій.
Лиш юний соняшник в одвічному стремлінні
злотаву голову все повертав на схід.*

Інтерпретація мотиву кохання також посідає знакове місце у поетичній семіосфері Євгена Фоміна. У вірші «З листів від друга (Настала, друже мій, пора...)» кохання ліричного героя постає як надзвичайний стан емоційного та душевного піднесення, граничне загострення відчуття життєвої стихії. Кохання для ліричного героя — це світ максимальної гостроти почуттів, гама ледь вловимих обертонів душі, тонка духовна організація, що її легко можна порушити вербальним, мисленневим вираженням:

*Настала, друже мій, пора
мені до згуби полюбити.
Та гасне, блідне, умира
чуття, у слово перелите.*

Кохання у поетичній версії Євгена Фоміна невід'ємне від неодмінних атрибутів романтики. І тому його ліричний герой говорить про «беззвучну музику очей». Кохання для нього — це одне з найбільш природних почуттів, що є основою життя і ставлення до нього. Життя кохання у поезії Євгена Фоміна переростає у беззастережне захоплення самим життям.

У творчій свідомості Євгена Фоміна постійно жив витончений естет, потенціал якого потребував іншого естетичного та духовного ландшафту, ніж 30-ті й початок 40-х років ХХ століття. В окремих його віршорядках, поезіях угадується по-

черк елітарного поета, який добре розуміється на вишуканих образах, відточених інтонаціях, проникливо відчуває вагу образного слова, художньої фрази, викінченої картини.

Це вже було помітно у лірико-асоціативному циклі «Асканія-Нова», створеному 1936 року. Це стало відчутно у поемі з філософською аурою «Рафаель» (1937), «написаній дзвінкою італійською терциною». Знаки елітарної поезії відчутні і в інших творах Євгена Фоміна, як-от, у вірші «Віртуоз», збірці «Лірика», яка побачила світ 1941 року. Символічно, що саме ця поезія є завершальною, немовби підсумковою в циклі оригінальних творів збірки, за яким вміщено серію поетичних перекладів.

*У залі осяйній великий віртуоз
серця захоплені зворушував до сльоз,
на скрипку зоряну чоло своє схиливши.
І так різьбилися чуття його живі,
і пальці гнулися, як струни дощові,
полум'яніло все лице його, розцвівши.
І думав я в ту мить, що я живу також,
що знаю я любов і розставання дроз,
що ночі над трудом просиджую в безсонні я.
І так міркуючи, я плакав і радів,
і вірив, що життям породжений мій спів
нарешті вилетіть в довершено гармонію.*

Євген Фомін належав до найталановитіших представників тієї письменницької генерації, яка працювала в Україні у надзвичайно суперечливий і драматичний соціокультурний час. І їхньою заслугою було й залишається те, що у той період, за тих обставин вони дбали про українське образне слово, підтримували розвиток українського художнього мислення. Значною мірою завдяки їм розвів національної художньої культури продовжувався, зберігаючи свою неперервність, а ця неперервність завжди виступає ознакою духовної, ментальної та естетичної цивілізованості.